

XVIII.

Még egy kis elmélkedés az iskola ügye felől.

A „Magvető“ csecsemő korában, 1861-ben, jelen czikkem felirata alatt némi gondolataimat bocsátottam volt közre, melyek nem egy helyt méltányló, sőt helyeslő figyelemmel találkoztak. Feltéve, hogy e IV-dik kötet olvasója az I-sőnek is birtokában van, nem ismétlem az ott megirt 10 pontot, melyeket az iskolai ügy rendezésében tekintetre méltóknak véltem, s bővebb kifejtéseket magamnak fentartottam, kivéve egyet — a 9. pontot — melyet ezennel bővebben ki-magyarázni töreksem. A 9-diken kezdem, mert a 8 elsőt „Módszer“ czím alatt az akadémiának bényujtott és részint már világot is látott — nem mondom, hogy világ látta — értekezésemben már elég bővön magyarázgttam.

A felvett pont tehát ez: 9. (Az iskolában) „a növelési részben az alapeszme és sarkkő legyen a tisztelet és a természetes úton kivívott és elismertetett tekintély“.

Korunk divatos phrásisai közt alig van egy, a mely gyakrabban ötlenék szemünkbe és csengene fülünkbe, mint ez: „a tekintélyek kora már lejárt“.

A divatos phrásis bankjegy, melyet az emberek nagyobb része szorosabb vizsgálás nélkül elvesz, s a szerencse szolgálván neki, tovább ad rajta, akár igaz, akár hamis kamarán kelt legyen. De biz egyszer, elébb-hátrább, megüti vele a lábát valamelyikök. Már pedig a hamis elv veszélyesebb a hamis bankónál. „Ne féljetez azoktól, kik a testet ölik meg, a lelket pedig nem ölhetik meg“, azt mondja Urunk. A hamis pénz csak vagyonunkat csökkentheti, de a rossz elv erkölcsi életünkben teszen kárt. Azonban, nem csak kártékony az idézett phrásis, hanem nem is igaz. A „tekintély“ hatalom, éppen úgy, mint a vagyon, a tudomány, a sajtó, a közvélemény s más ismert hatalmak, s valamint ezeknek nem, ugyanannak sem fog soha „lejárni a kora“; a civilisatio bármily eszményi magas állásában sem fog kiirtódni a tekintélynek magát alávétő hódolat. Egyéni és társadalmi szükség az. Egyéni, mert emberi természete-

tünkben fekszik, hogy tisztelnünk kell valakit és valamit, s a cynikus, a gunyoros, mind a kettő jut egy határhoz, bármily meszszi- re legyen kitolva a köve, melynél maga magának kiszabja a netovábbat. S ha volna valaki, a ki ily határt netalán nem ismerne, az olyan — nem ember a kedélytompulásnak (blasirtság) legboldogtalanabb nemében sinlenék. A nagyobb résznél pedig annyira mélyen érzett szükség az, hogy az az osztály, mely leggyakrabban pengeti száján a „tekintélyek lejártát“, a fiatalság, midőn egyfelől más tekintélyek ellen rugódozik, a maga kebeléből és korából választ ösztönszerűleg egyet vagy többet, kiknek szavára hallgasson, kiknek hódoljon, bókoljon. Társadalmi szükség, mondám, másodsor, mert a társadalmi rendszerben hatalmak létezése nélkülözhetetlenek; minden hatalomnak pedig a tekintély oly kiegészítő része, mely nélkül megszűnik az lenni, a mi. És ez áll az emberi nagy társadalom egészére s ennek szárnya alatt létező, különféle fokozatu egyes kis társadalmakra nézve egyaránt.

És bizony, ha valahol, az iskolában, és ha valakinek, a tanár- nak van szüksége a hatalom és hatás kiegészítőjére a tekintélyre. De, mint az idézett elvben kikötém, „a természetes úton kivívott és elismertettet tekintélyre“.

Mert ime! van igazi és áltekintély; van bitorlott, lopott, csempészett, kölcsönzött, képzelt és még ki tudja hány különféle; csak egy bizonyosan nincs: u. m. erőszakolt vagy kényszerített tekintély. A neki hódoló érzelem, mint a szeretetét, a halálé önkénytesen keletkezik a szívben. Önkénytesen értem úgy, mint a földbe ültetett, ép csiráju mag vagy gumó kiklését, mely a kellő mérséklet, tápláló nedv hozzájárultával a benne rejlő életnél s gyarapodási erő- nél fogva kikél, de biz ama feltételek hiányában, a közmondás szer- rint „harapófogóval se huzhatni ki“ hajtását a földből. Ugyde, mint említém, az emberiség nagy részében, kicsinyében és nagyjában meg van az életre való csira; feladatunk hát csak az, hogy kikélese fel- tételeit keressük ki.

Azok a tulajdonok, melyek a tanárnak tanítványai előtt tekin- télyt szerezni alkalmasok, két rovatba oszolnak, u. m. az erkölcsi- be és a tudományiba.

Alig szükségesnek látszik azon kezdenünk, hogy a tanár, áta- lóban véve szilárd, becsülni való jellemü legyen; de én ehez még azt is hozzá teszem, hogy ez a tulajdonsága a világban, már az ő világában, abban a társaságban, melyben forog, el legyen ismerve.

Az a kor, melyben az erkölcsileg süllyedt pap így mert szónokolni: „arra ügyeljétek, a mit beszélek nektek, nem arra a mit cselekszem én magam!” az a kor, mondom, ha el nem telt is, de jórendin telő félben van. Legalább az iskolai fiatalság előtt hasztalan lépne fel olyással a tanárja. Figyelemmel kíséri az tanára helyzetét a külvilágban, s ha itt nem tud némi tekintélyre vergődni, bizonyára nála sem fog sikerülni. Hátha még némi szembetűnő hibája által megvetetté teszi, vagy nemtelen szenvedélyeinek való hódolásával elaljasítja magát? Voltak példáink orvosokról, kiket utczán dőlíngesztőkben kellett elfogni, hogy egy receptet írjanak, vagy a kiknek már reszkető kezében bő adag szeszes itallal kellett az idegeket perczekre megerősíteni, hogy egy műtételt megejthessenek. Igen, mert az ügyességökbe s tudományukba vetett s a közönségben megörögzött, rendkívül nagy bizodalom elfeledtette éltök feltjait. Ámde a tudni vágyás nem oly erős, mint az elvesztett egészség visszakivánása, s a tudatlanságtól koránt sem félünk oly erősen, mint a haláltól. Világos hát, hogy a tanárban az ismeret gazdadsága nem pótolja ki az erkölcsi szegénységet; a tanuló ifjuság szemét pedig békötni nem lehet. Nem is kell, hanem aztán a tanárokat választó előljáróság se hunyja bé a magáét, s ne csak arra ügyeljen, hogy valami goromba hibába ne leledzék a tanárjelölt, hanem még olyant se válaszszon, ha lehet, a ki az iskolában tanulótársai közt tekintélyt, kisebb nagyobb fokon szerezeni magának nem bírt.

Ha családos ember a tanár, családbeli élte viszonyaira is kiterjed, oda is béhat az ifjuság figyelme. Nem fog ügyelni az ismeretes ötletre, melyben az élet megöli az igazságot, hogy t. i. „nincs nagy ember a komornyikja előtt“, hanem ellenkezőleg úgy ítél s ahoz is szabja magát, hogy a ki tekintélyét saját családjá előtt nem bírja fentartani, az iskolában sem fog oda vergődni. Itt megint nem lehet „szembékötösdi“t játszani.

Az ifjussággal szemben való magaviseletében két fővonás lehet, a melyek közül akármelyik is magára semmivé teheti a tanár egész tekintélyét: éppen mint egy darabka oltó savóvá változtat egy nagy fazék tejet, vagy egy kenyérmorzsa, mely egy cseber mézet megéleszthet. Egyik a nevetség, másik a részrehajlás.

Nevetségessé teheti a tanárt, mint tett már nem egyet az, a mit gyermekben, válogatva fiatal nőkben is, naivság név alatt szeretetre méltónak lelünk; de ha oly ember mondataiban vagy tetteiben tapasztaljuk, kiről felteszszük, hogy bénótt a feje lágya, még a

nevét is megváltoztatva, „együgyűség“nek hívunk. Az a különben nagy tudományu tanár, ki tanítványai excessusait a leczkén — feledve, hogy ki ő és hol ül — egy közönyös néző időtöltésével nézte, s legfeljebb azzal róttá meg mosolyogva, hogy: „nagy kutyák (kutyák) kentek!“ bizony csak együgyü nevet érdemlett s lassankén declárált bohóczzává is vált az intézetnek. Megint egy másíknak, ki a magát mentegető dévaj diák nyilatkozatát, hogy ő „undorodik a fejrnéptől“, valónak vette, s ebben az értemben kezdte kátekizálni, kipuhatólandó azt a psychologiai para-toxumot, — ennek a tanárnak, mondom, kitünő számos jelességei kiméletet vívtak ki ugyan, de tekintélyt soha sem szereztek. Bő forrása az együgyűség okozta nevetségnek a mi gymnáziumainkban a physikai és kémiai experimentálás. Az illető tanár mély meggyőződésből hirdeti előre „mily nevezetes, pompás, szép jelenséget fognak látni“, a dolog elméletét nagyobbára igen hiányosan vagy éppen nem értő „tanítványai“. Assistense, és számos esetben, jó keze fogása vagy csak gyakorlottsága is a tanárnak nem lévén, hosszadalmas pepecselés, nem egyszer eszközromlás után elkészül a kisértmény, oly formán, mint az a reppentyű, mely egy ölnyi magasságról lebukik s a földön sustorog el. De éppen így jó ez a diákoknak, kik nem kimélik a „szép! dicső! felséges!“ kiabálást, reá tódulnak a tanárra, oldalához surlódnak, hátára másznak, mind a figyelmes szemlélés ürügye alatt. Épületes jelenet! mint a bizonyos kémiai tanáré, kinek némi reactiot mutatandó vegyítékét a tanítványai kiöntvén, tiszta vizet loptak az edénybe. Tanárunk pedig reagensét belé csepegtetvén, fenynyen állította, hogy „tudomány által élesült szeme“, látja a várt színváltozásokat, bárha tanítványai nem bírják is felfogni. Vagy az-é, a ki váltig kereste az egen Saturnust a látcsövén át, hogy megmutassa a gyűrűit tanítványinak; de sikertelenül, mert ezek a látcső zárfedelét reácsukták volt“. Megeshetik ilyes akárkin, mondják, „száz forintos paripa is megbotlik“. Meg, az igaz: egyszeri botlás nem is nagy baj; de ha a botorkázás egyes esete, a már baj, s minden botlás egy-egy követ rúg ki a tekintély nehezen rakható töltéséből. Azt is mutatja a tapasztalás, hogy az adomák egy-egy tanár személyére nézve gyakoriak és így személyes együgyűség, vagy szebben szólva: „gyermekdedtség“ következményei.

Azt az eljárást is — egy más nembn — az előbbiekkal azon okból származtatom, melyet bizonyos iskolai előljáró gyakorlott. Nagy figyelemmel leste ő az intézetben elkövetett hibákat és törvénysze-

géseket, s kérlelhetetlenül meg is büntettete a vádlottakat, azaz : ki-mondotta felettök az ítéletet. De ha meghunyászkodva , igazi vagy áltöredelmességgel hozzájárult a bűnös, mindanyyniszor elengedte a büntetését. E gyengeségét minél hamarább észrevette a fiatalság, s minő eredménye volt a tekintélyre nézve, könnyű képzelni.

Másik főellensége a tekintélynek, mint mondám , a tanár magaviseletében : a részrehajlás. Az igazságszeretet egyike az emberben legkorábban fejlődő erkölcsi érületnek, s a fiatalságban a frissesség erejében uralkodik. Semmi sem teszi azért gyüloletesebbé a tanárt, mintsem ha eljárásaival azt a meggyőződést kelti, hogy akár haszonlesésből, akár megmagyarázhatatlan rokonszenvből némely ifjunak mód nélkül kedvez ; holott egy mást netalán boszuból, vagy oktalan ellenszenvből kérlelhetetlenül üldöz. Megmagyarázhatatlant és oktalan irék, mert az elismert jelesek pártolását, a rosz ember hátranyomását nem veszi rosz neven tanáraitól a tanuló fiatalság.

Legyen ez elég gondolkodás ébresztéseül az erkölcsiség oldaláról. Lássuk a tudományost.

Az igazi tudományosság sehol se vív ki élénkebb elismerést, őszintébb tiszteletet, mint ott a hol legközetlenebb eredményeit, hasznát, jótékonyosságát tapasztalják : a tanuló ifjúság előtt. De igazi legyen ám ; mert egyfelől a nyegleség, az ámitás igen hamar lejárja ott magát ; másfelől a jóhiszeműség sem teszi meg a kellő hatást, ha két hiba csökkenti. Nagy hiba elsőbben azt hinni a tanárnak, hogy elég ha ő többet tud a tudományából, mint tanítványai, kik mit sem tudnak belőle. Sőt inkább rendithetlenül áll az az axioma, mely szerint nagyon de nagyon sokat kell tudni egy tárgyról a tanítónak, hogy czélszerűen, sikeresen, kellően keveset tanithasson felőle. Az a tanár hát, kinek a tudománya nem ér tovább, mint a tankönyve, a ki tanító óráin kívül is nem foglalkozik szakjával, nem csak netalán tanításra készülés végett, hanem a tudomány szeretetéből, az abban való eléhaladás vágyából ; sőt a ki tán anynyira sem bírt vagy akart haladni, hogy tankönyve folytonos szemmel-tartása nélkül akár eléadni, akár kérdezni tudjon, az olyannak igazi tudományossága bizony nincs, és tekintélyt vele nem fog szerezni magának. Megtörtént, igaz, már régen, hogy bizonyos intézetben egy pár fiatal ember a feladatokra készülve, a tankönyvének egy szakaszánál felakadott. Elmene tanárához, s a nehézséget eleibe terjesztve, felvilágosítást kére. A magyarázat abból álla, hogy a nem értett szakaszt, csaknem azon szavakkal, megint elmondá. A fiata-

lok haza menvén, az új világnál tovább kezdtek puhatolódní, törtek az eszöket, de persze nem mentek semmire. Megkísérték hát még egyszer a tanárhoz folyamodást, de az ez úttal reájok förmede s azzal a meghagyással üzé el, hogy ötet ne próbálgassák, mert ő tudja, a mit tanít!

Más szélsőség az, ha a tanár igen belé mélyed a tudományába, ha csak magának, saját szenvedélyéből vagy dicsvágyból s mit tudom én miből, törekszik haladni benne. Ha amaz nem szereti, ez igenis és felettébb szereti a szakját. Ennek ki nem maradó eredménye, hogy az átadás, a tanítványaival való közlés módján nem törődik, vagy éppen ferde, czélelleses módot követ, és ezzel szintoly kevésbé bir érdeket kelteni a tudománya iránt, mint az elébb rajzolt szélsőségben sinló tanár. Mi több, elcsüggeszti a tanuló kedvét; mert azt véteti a fejébe, hogy az illető tudomány közönséges, mindennapi észnek megbírhatalan és csak válogatott lángelmék kiváltsága azt magukévá tenni. Sőt az is a lehetőségek közé tartozik, hogy ellenszenven keletkezik iránta mint érdektelen, elmeölő, száraz tárgy iránt; vagy megvetést gerjeszt, mint haszontalan elme futtatás. Mi egyéb következése is legyen annak, midőn pl. egy tanár a számtan első szakaszaiban a tevőleges és nemleges eszméi, elméletei fejtegetésére, philosophiai általánosságokra csap ki vagy éppen ezekre alapítja a számvetés legelső szabályait Midőn az algebra első tantételeiben már a felsőbb mathesis elveit emlegeti? Midőn a párthuzamos vonalak első ismertetésekor azon speculál, mi és milyen lenne a geometria tudománya, ha Euclides XI. axiomája nem állana? Ezek mind szép, jeles, magasztos dolgok, de: nunc non erat his locus. És sem a tudománynak, sem a tanárnak tekintélyt szerezní nem alkalmasok.

Átfutván imigy a tanári tekintélyt eszközlő vagy csökkentő dolgokon a tanárra magára vonatkozólag, még azt is meg kell röviden említenem, hogy az utóbbira tanártársai is sokát tehetnek, és egyikök tekintélyét alááshatják, ha személyét, tudományát, tanítását a többiek akár egyenesen, akár czélzásokkal, példálódzásokkal kisebbitik, ócsárolják, vagy éppen pártokát kelesztenek a tanuló ifjuság kebelében.

Erre is volt intő és rettentő példa, quod Deus avertat a nobis, kívánja s reményli

Brassai.

XIX.

Egy mult századbeli történeti adat.

Régi időtől, mondhatnók: felekezetünk keletkezésétől fogva, hátrányunk nekünk, unitáriusoknak, hogy rólunk, s illetőleg hitelveinkről, Erdély határain kívül, sőt az idegen felekezetűek közül többen még azokon belől is, oly keveset tudnak, s hátrányunk — semmi egyebet nem tekintve — már csak azért is, mert e nem tudás, vagy félismeret sok alaptalan feltevésnek, és sokszor még emberi érzetünket is sértő rágalmaknak lett velünk szemben alapja. Mi ugyan az idegen érintkezéstől chinai falakkal magunkat soha el nem zártuk, sőt confessioinkat és kátéinkat — menynyiben hatalmunkban állott — mindig elég készséggel és nyílvánosan terjesztettük; de azért a fennebbi tapasztalatot (talán, mert kátékat és confessiókat olvasni kevés embernek van kedve és ideje), mégis mint tény, úgy vehetjük; s most midőn már minden szerepelni akaró egyéniség, s anynyival inkább minden testület, a maga erkölcsi súlya és életrevalósága bizonyítványaival akar a közvélemény elé lépni, s ott legalább figyelembe vétetését kieszközölni, többé már nem ignorálhatjuk.

Ez indított arra, hogy II. József császárnak Agh István superintendensünkkel tartott beszélgetését a „Keresztény Magvető“ben közöljem; mert ez, a mellett hogy egyház- s némileg még hazai történelmi adatul is szolgál, a menynyiben nevezett uralkodó szabadszelleme gondolkozásmódja és puhatólási tappintatára is jó világot vet, igen alkalmas arra is, hogy az idegen hitfelekezetűeket némely lényegesebb hitelveinkkel megismertesse.

A mi magát az adatot illeti, ezt én Bod Péternek, tordai unitár. közléptanodánk könyvtárában meglevő „Historia Unitariorum in Transylvania“ című, és 1776-ban, Sófalvi József által Leidenben kiadott műve végéhez függesztve talaltam. Az egész beszélgetés 6 $\frac{1}{2}$ octáv levélre van sűrű és tiszta, de nem éppen hibátlan latin kéziratban leírva, s a már megnevezett munka végén azzal kemény táblában egybekötve. Leírója valószínűleg, s a menynyiben én több kézirat gondos egybevetése után megítheltem, Tók István nevű uni-